

springes fuldstændigt over. Hvad er der blevet af kontinuiteten? Springet videre til det rigtige sete »tidehverv« i 1950'erne begyndelse er ligeledes meget brat. Det bliver ikke ganske klart, hvorfor socialdemokratiet nu er i stand til at lede »den sociale revolution«, baseret på vækst, teknologi og stat og med de konsekvenser, der er beskrevet ovenfor. Yderligere med den utilsigtede og af Finneemann uforklarede følge af det socialdemokratiske lederskab, at der efterhånden skete en politisk spredning væk fra socialdemokratiet.

Det er tydeligt, at Finneemanns force er nylæsning og nytolkning af kendte tekster, overvejende af programmatisk art. Det er den gevinst læseren får i kraft af Finneemanns faglige udgangspunkt. På andre felter er analysen trods sit høje niveau mere problematisk. I god overensstemmelse med de sidste tiårs tendenser er politikbegrebet stærkt udvidet, særlig til natur- og kønsproblemerne. Ikke desto mindre virker fremstillingen på en måde afpolitiseret. Det er vanskeligt præcist at forklare hvorfor. Men to forhold bidrager hertil. Finneemann bevæger sig trods sin konstant kritisk analyserende metode inden for rammerne af en socialdemokratisk selvforståelse. Argumentationen tenderer til at lukke sig om sig selv. Hvilket skyldes den anden hovedindvending. Finneemann diskuterer med kilderne og ikke med andre forskere. Fremstillingen er blottet for forskningsdiskussion, eksplicit i hvert fald. Det er klart, at der i en så indholdsrig bog løbende er indirekte kommentarer til den hidtidige forskning, men jeg savner djærvere livtag med de mange, der i de senere år har manifesteret synspunkter på socialdemokratiets udvikling og betydning, Søren Mørch f.eks. i »Den ny Danmarks Historie 1880–1960« (1982). Den dækker stort set samme periode og, omend med et andet udgangspunkt, nogle af de samme temaer.

Finneemann kan imidlertid være sikker på ikke at lide samme skæbne. Hans stadig stimulerende og provokerende bog kan ikke undgå at få en fremtrædende placering i kommende diskussioner om den socialdemokratiske arbejdsbevægelses udvikling.

Niels Finn Christiansen

CHRISTIAN TORTZEN: Søfolk og skibe 1939–1945. Den danske handelsflådes historie under anden verdenskrig. Bind 1: Ind i krigen (717 s.); bind 2: Overgangstid (431 s.); bind 3: De første år (648 s.); bind 4: De sidste år (648 s.). København, Grafisk Forlag, 1981–1985. Ialt 1152 kr.

Christian Tortzens fremstilling er med sine fire bind og ialt 2426 sider en ordentlig mundfuld. Man skal tilbage til den umiddelbare efterkrigstid

for at finde ligeså store værker om besættelsestidshistorien, og da behandler disse emnefelter, man traditionelt vil opfatte som samfundsmæssigt (omend ikke geografisk) mere omfattende. Modtagelsen blandt nuværende og tidligere krigssejlere har været ovenud positiv. Skønt det drejer sig om et stort og kostbart værk, er oplaget på 4000 næsten udsolgt. Fra fagfæller har Tortzen derimod ikke fået megen respons. Henrik Nissen anmeldte det første bind i *HT* 1982, s. 218 ff., men lagde så opgaven fra sig. Henning Poulsens indlæg som første officielle opponent ved disputatshandlingen den 29. oktober 1982 på RUC er trykt i *Historie* 1983, s. 675 ff., og behandler de to første bind. Endelig har jeg anmeldt de fire bind enkeltvis med særligt henblik på de arbejderhistorisk relevante aspekter i *Arbejderhistorie* nr. 18, 20, 23 og 26 (1982 ff.).

Søfolk og skibe har to indledninger. Den første består af en lille konkret historie: to skibe passerer hinanden i Kattegat natten til 9. april 1940. Skibet for indadgående kom de næste fem år til at sejle i de tysk kontrollerede farvande, det andet udenfor på verdenshavene uden mulighed for at vende hjem. Billedet skal fange læseren, gelejde ham eller hende ind i besættelsestidens problematik og præsentere et konstitutivt forhold i søfartens og søfolkernes situation, nemlig skellet mellem hjemme- og udeflåde.

Den anden indledning er mere traditionel. Den behandler emnet, dets afgrænsning, synsvinklen, de metodiske problemer, kildematerialet og fremstillingens struktur. Tortzen formulerer sig her programmatisk om sigtet med hele fremstillingen: »Handelsflådens historie 1939–1945 skal først og fremmest være søfolkernes historie, og det grundlæggende mål for fremstillingen skal være at redegøre for *deres* indsats, vilkår og holdninger. Ikke mindst når det gælder en krigsperiode, er det naturligt, at de, som fik den brutale virkelighed at føle på deres egen krop, kommer forrest i billedet. Jeg vil prøve at se forholdene fra deres ståsted og undersøge, hvordan verden så ud fra skibenes fyrrum, maskinrum, kabys, dæk og bro, eller fra havnebyernes klubber og logier. De søfarendes organisationer skal have en betydelig plads i fremstillingen, men naturligvis må opmærksomheden også rettes imod andre: først og fremmest rederierne, dernæst de mange myndigheder, udlandsrepræsentanter og privatpersoner, som havde forbindelse med dansk skibsfart« (bd. 1, s. 116).

Dette program adskiller Christian Tortzens fremstilling markant fra den altovervejende del af historieskrivningen om besættelsestiden. Tortzen vil se krigen *fra neden*. Han vil sætte *de enkelte søfolk i centrum* og udfra dette centrum udfolde fremstillingen af de faktorer og omstændigheder, som virkede ind på og tildels bestemte deres liv. Det er et klart prioriteringsprincip, som ret konsekvent strukturerer fremstillingen. Li-

geså naturlig denne fremgangsmåde er for Christian Tortzen, hvis humanistiske skoling kommer klart til udtryk i værket (humanistisk både i en faglig og en menneskelig betydning), ligeså sjældent har den imidlertid været i udforskningen af besættelsestidens historie. Det store DNH-projekt, der jo resulterede i en hel række disputater og andre fremstillinger af centrale emner fra besættelsestiden, har været præget af en snæver politikhistorisk tilgang. Interessen har samlet sig om de politiske aktører – de som færdedes på Slotsholmen hhv. Dagmarhus og omegn, samt de der repræsenterede den illegale dobbeltmagt, modstandsbevægelsen. Denne fiksering på magtens sfære – hvis konsekvens måske tydeligst ses i Sigurd Jensens *Levevilkår under besættelsen* (1971), der primært handler om de dansk-tyske handelsforhandlinger, og stort set kun skildrer levevilkårene, som de reflekteredes af centraladministrationen og erhvervenes interesseorganisationer – var Hans Kirchhoff med *Augustoprøret 1943* (1979) den første, der forsøgte at bryde ud af. Det skete ved hjælp af en »suppleringsstrategi«: at levere en traditionel politikhistorisk analyse af augustbegivenhederne 1943 med forudsætninger og eftervirkninger og supplere denne med en undersøgelse af oprørets lokale »anatomik«.

I Christian Tortzens intention ligger der et væsentligt mere grundlæggende brud med DNH-traditionen. Henrik Nissen og Henning Poulsen markerede sig begge tidligt i DNH-projektets historie. Det er derfor interessant at se, hvordan de har reageret på Tortzens udfordring. Svaret er, at de slet ikke har taget udfordringen op! Begge har fundet plads til at referere Tortzens første, empirisk-illustrative indledning, derimod ikke til at gøre rede for de grundlæggende overvejelser, der danner basis for værket og fremlægges i den anden.

Det måtte uægtelig overraske, at første officielle opponent stort set valgte at forbigå afhandlingens eksplicite problemstilling og overordnede synsvinkel. Henning Poulsen nævner lige, at der *findes* en præsentation af emne og problemer, og påhæfter denne betegnelsen »mere akademisk«. Denne karakteristik indeholder ikke megen information. Efter min opfattelse lever Tortzen i hele værket op til sin intention om at skrive et jævnt, letforståeligt sprog. Særlig teorispækket er den pågældende indledning ikke, snarere for lidt (jvf. *Arbejderhistorie* 18 (1982) s. 116 ff.). Christian Tortzen er først og fremmest empiriker, hvilket præger hele værket.

Hvis disputatsinstitutionen var degenereret til ren flidspræmie for fluebenstæleri og omhyggeligt arkivarbejde, kunne det selvfølgelig være lige meget med afhandlingens problemstilling og overordnede synsvinkel. Men dertil er vi forhåbentlig ikke kommet. Mon ikke snarere sagen er, at

der indenfor den traditionelle besættelsestidshistorie er udviklet et så fast tolkningssystem, at man udelukkende kan forholde sig til anderledes forsøg og resultater på sine egne, en gang fastlagte præmisser? Har besættelsestidshistoriens mere etablerede del udviklet en strukturel blindhed overfor alle tilgange, der måtte ligge ud over dens egne politikhistoriske? Den tale, der føres fra en sådan position, må nødvendigvis blive en talen forbi. Dette fremtræder tydeligt, når Henning Poulsen skal kommentere de konkret-empiriske konsekvenser af Tortzens struktureringsprincip. Hvor man har ret til at forvente a) en vurdering af værket på dets formulerede præmisser og b) en vurdering af disse præmisser, får man c) en vurdering af værket på opponentens præmisser, som ikke formuleres og ej heller placeres i forhold til værkets. Deraf følger Henning Poulsens irritation (som han deler med Henrik Nissen) over, at Tortzen så bredt og udførligt beskriver søfarten og søfolkernes levevilkår, fagforeningsforhold, retsstilling m.m. før den 9. april 1940, og »først« lader Verdenskrigen begynde s. 258 (strengt taget er det vel ikke så usædvanligt, at én tiendedel af det samlede værk afsættes til forhistorien). Og deri bunder også følgende centrale udsagn i Henning Poulsens oppositionsindlæg s. 677: »Præses har fået den usalige idé at ville behandle, hvad han betegner som det laveste plan, skibene og deres besætninger, før han går ind i overvejelserne på mere overordnet plan, hos rederier, myndigheder etc.«. Det havde været interessant at se en indholdsmæssig og historieteoretisk funderet argumentation for, hvorfor Tortzens tilgang – at skrive historie set nedefra, fra »de ramtes« synspunkt (som imidlertid også, det er netop Christian Tortzens opfattelse, i høj grad selv greb ind i og skabte historie) – må afskrives som »en usalig idé«. Er den traditionelle politikhistorie med fokus på politiske strukturer og beslutningscentre i statsmagten og omegn den eneste måde at fatte Verdenskrigens realitet historisk på? Er den traditionelle politikhistorie tilstrækkelig genstandssensitiv, når det ikke kun og ikke primært er strukturers udvikling og staters eller institutioners ageren, der står til undersøgelse, men (også) levende og måske ganske almindelige menneskers erfaringer og livspraksis? Påkaldelse af højere magter kan næppe i længden skærme besættelsestidshistorikerne mod denne diskussion – en henvisning til den 35. tyske Historikertag i oktober 1984, hvor den førtes for fuldt styrke, turde være tilstrækkeligt indicium herpå (jvf. *Bericht über die 35. Versammlung deutscher Historiker in Berlin 3.–7. Oktober 1984*, Stuttgart 1985). At der udmærket kan argumenteres for den tilgang, Tortzen har valgt, viser udgivelserne fra det af Lutz Niethammer ledede oral history projekt i Hagen (f.eks. *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis*, FfM 1980 og *Lebensgeschichte und Sozialkultur im Ruhrgebiet 1930–1960* bind 1–2, Bonn

1983). Mere beskedent anlagt peger også Karl Christian Lammers o.a.: *Krigsbilleder og krigsoplevelse: Soldaternes første verdenskrig* (i *Den jyske Historiker* 31–32, 1985) på det nødvendige og frugtbare i en anden historie om krigen (jvf. endvidere Bernd Hüppauf o.s.: *Ansichten vom Krieg*, Forum Academicum, 1984).

Skal *Søfolk og skibe* vurderes som helhed, kan man efter min mening ikke se bort fra, men må tage udgangspunkt i Christian Tortzens strukturerende synsvinkel: at stille søfolkene af alle grader i centrum af fremstillingen og udfolde denne derfra. Denne tilgang er et novum i den akademiske besættelsestidshistorie (hvortil jeg ikke regner Erik Kjersgaards anekdotiske, avislæsningsbaserede *Besættelsen 1940–45 I–II*, 1980). Man kan diskutere, om denne tilgang samfundsvidenskabeligt eller historieteoretisk er konsistent og adækvat for den undersøgte genstand. Man kan også – og denne fremgangsmåde vil utvivlsomt tiltale den danske historikeroffentlighed mere – forblive på empiriplanet og spørge, om de konkrete resultater af undersøgelsen taler for tilgangens frugtbarhed.

Tortzen undersøger, hvor hvert enkelt skib i den danske handelsflåde (hjemmeflådens småskibe undtaget) befandt sig, da Danmark blev besat, hvordan besætningerne reagerede (om de foretrak engelsk tjeneste eller ej) og hvilken stilling rederierne indtog. Han beskriver alsidigt arbejds- og levevilkårene for søfolkene i den engelske og i andre landes handelsflåde, og gør rede for den skepsis og tildels ringeagt, hvormed danskerne efter fredsbesættelsen ofte blev mødt bl.a. fra norske kollegers side. Hyre, logi, arbejdsforhold, vejrtilstande, krigens indvirkning, forlis, død og redning – der er næppe et aspekt ved sømandslivet i perioden, som ikke tages op. Også ørkeløsheden hos dem, der måtte gå og hænge i Newcastle, i neutrale eller danske havne. Og brutaliteten i franske, tyske og engelske fangelejre – samt flugtforsøg derfra. For stort set alle søfolk gjaldt det, at de blev ringere stillet end før krigen. Alligevel vedblev de fleste at sejle. For hvad pokker skulle de ellers? For rederne var den afgørende interesse at sikre ejendommen og såvidt det var muligt også indtjeningen (hvor meget danske rederier tjente på transporter for hhv. tyskerne og de allierede, er desværre ikke opgjort). I modstandsbevægelsens argumentation for en dansk positiv stillingtagen til de allieredes sag og for anerkendelse af Danmark som allieret magt indtog den indsats, som udeflådens søfolk ydede, en vigtig plads, Tortzen undersøger omfanget og karakteren af denne tillige med motiverne, der ikke altid var så helt modige som resultatet, når det gøres samlet op.

Det er ikke nogen stor gruppe mennesker, *Søfolk og skibe* handler om, ialt hvad der svarer til en mindre provinsbys befolkning. I henseende til

ydede mande- og kvindetimer for den allierede sejr stod udeflådens sejlere dog ikke tilbage for modstandsbevægelsen hjemme i Danmark, gør Tortzen op. Søfolkene indgik i en meget mere kompliceret struktur end nogen anden gruppe, jeg kan komme i tanker om, spredt ud over jordkloden, som de var, bestandig på farten, genstand for skiftende politiske o.a. betingelser og for Verdenskrigens direkte indvirken. At få fremstillingen af en sådan struktur til at hænge sammen, er en vanskelig opgave, som ikke er lykkedes fuldstændig for Tortzen. Fremstillingen springer mellem vekslende niveauer: skibene, forskellige myndigheder, organisationer og rederier i Danmark, Tyskland, England og over hele verden, de overordnede politiske, geografiske og klimatiske forhold – og stiller dermed store krav til læseren. Den rejser det spørgsmål, om det for videnskabens eller formidlingens skyld er nødvendigt at subsumere enhver fremstilling under en enkelt problemstilling, eller om man godt kan have en fremstilling med flere, måske mange i hinanden indgribende problemstillinger, belyst ud fra flere måske divergerende synsvinkler og afvekslende udspillende sig på flere analyseplaner? Den første strategi er utvivlsomt den nemmeste at administrere. Tortzens forsøg med den sidstnævnte er spændende. Desværre deler *Søfolk og skibe* med sin udprægede tilbageholdenhed overfor eksplicit, overgribende teori en væsentlig svaghed med den traditionelle besættelseshistorie. Ved hjælp af en samfundsvidenskabeligt funderet teori om sammenhængene i historien, også implicerende en hierarkisering af elementer og forklaringer i analysen, ville det have været muligt at udstikke en sikrere kurs.

De kritikpunkter af mere generel karakter, som har været fremført i anmeldelserne, skal ikke gentages her. Christian Tortzen har valgt en bred skrivestil med indgående dokumentation og illustration af de behandlede forhold og fænomener og med vægt på at vise mangfoldigheden i søfolkenes mulige og faktiske erfaringer. Nogle vil finde den omstændelig, men den er formentlig nødvendig, hvor det drejer sig om at sammenfatte ikke nogle få snese »beslutningstageres«, men adskillige tusinde menneskers ageren. Det har imidlertid skabt en uoverskuelighed, som accentueres af den stærkt genetisk prægede opbygning og desværre ikke kompenseres af det inkonsekvente henvisningsapparat. Det kan heller ikke skjules at fremstillingen udtyndes imod slutningen. Det sidste bind – der tidsmæssigt spænder over så meget som $\frac{1}{3}$ af hjemmeflådens og $\frac{1}{3}$ af udeflådens historie – bryder således med den hidtidige grundige stil og fremstår som meget uegal. En række tidligere behandlede temaer tabes helt eller fremstilles kun brudstykkevis – f.eks. udviklingen i de søfarendes organisationer i Danmark og det allierede udland, de sociale forhold for danskerne i den engelske »hjemby«, Newcastle, og rederiernes

forhold til hjemme- og udeflåden såvel som til myndighederne hjemme og udenlands. Således savnes også i den traditionelle politikhistoriske dimension en nærmere undersøgelse af den tyske besættelsesmagts holdning til den danske handelsflåde – et ikke uvæsentligt aspekt af den tyske okkupationspolitik, jvf. bl.a. den skibsfartsagkyndige G. F. Duckwitz's rolle. Har Tortzen tabt pusten efter tredje bind, kan man kun opfordre ham til at genvinde den og indhente det forsømte i et femte bind, der så også kunne behandle den interessante tid umiddelbart efter befrielsen, hvor rederne fik ordnet deres økonomiske mellemværende med de allierede, og hvor søfolkene blev hædret moralsk, men ikke økonomisk for de afsavn og den risiko, de havde udsat sig for. Det er nok altid sådan, at *genesen*, et problems opståen, forekommer historikerne mere forklaringsbehøvende og forskningsmotiverende end spørgsmålets videre udvikling. Men stoffet fortjener en grundig behandling – herunder også de spændende og til dels intrikate forhold i de sidste krigsår, hvor danske søfartskredse på begge sider af modsætningen lønarbejde-kapital, bl.a. med henblik på Danmarks placering i efterkrigstidens internationale politiske system og på verdensmarkedet, engagerede sig i den kamp, som det ifølge Henning Poulsen (*Historie* s. 684) er »bombastisk« at kalde antifascistisk.

Af værkets dimensioner vil jeg særligt fremhæve den socialhistoriske og den mentalitetshistoriske. De fire bind rummer et uhyre materiale til *de danske søfolks socialhistorie før og under 2. Verdenskrig*. Det er vel rigtigt, som Henning Poulsen bemærker, at den socialhistoriske undersøgelse ikke er organisk integreret i den øvrige fremstilling, men det virker – i betragtning af, i hvor høj grad kritikeren selv og de øvrige forfattere indenfor DNH har nedtonet de sociale og materielle forholds historie – som en overraskende, lidt billig kritik. Christian Tortzens fremstilling rummer *meget* stof for den, der vil sætte sig ind i danske søfolks arbejds- og hverdagslivssituation (meniges som officerers). På et andet punkt udmærker den sig også fremfor DNH-litteraturen: familierne er ikke glemt. Selvom den mere end nogen af disse afhandlinger handler om et mandeunivers, er Tortzen omhyggelig med at få kvinderne og børnene med: deres forhold derhjemme i Danmark, mændenes uro, savn og længsel efter dem. Henning Poulsen generede det, at vi i de to første bind får mest at høre om de menige søfolk (som jo immervæk var de fleste) – i det tredje og fjerde bind er officererne dog kommet godt med.

Christian Tortzen vil næppe selv opfatte *Søfolk og skibe* som et bidrag til *mentalitetshistorien*. Men i lange passager er fremstillingen mere mentalitetshistorie end megen af den oppudsede idéhistorie, der forsøges markedsført som sådan. Tortzen interesserer sig meget for de psykiske

realiteter og motivationer. Han forsøger at få greb om en samfundsgruppes følelser, holdninger og reaktionsmønstre, søfolkenes verdensbillede og selvopfattelse, alt det, tyskerne træffende kalder *Wahrnehmungsformen*. Han forsøger at beskrive de mere politiske motivationsfaktorer som solidaritet, sammenhold og samfølelse, national orientering osv., men også betydningen af symboler, af anerkendelse såvel som følelser, man normalt vil henregne til det »privates« sfære. »Uhåndgribelige« størrelser som mod og angst, tapperhed og rædsel tematiseres, men det har tydeligvis ikke været let at finde et sprogligt og teoretisk instrumentarium, der var istand til at gribe fat om de psykiske realiteter. Tortzen forsøger sig med lån af teorielementer fra smågruppesociologi og psykologi og med flittig brug af skønlitterære, især poetiske tekster som illustrationer. Når det er sagt, at *Søfolk og skibe* tildels kan læses som et bidrag til mentalitetshistorien, må det samtidig siges, at Tortzens fremstilling synes at antyde en modsætning mellem socialhistorie og mentalitetshistorie. De to dimensioner i fremstillingen er ikke rigtig formidlet med hinanden. Måske kan de ikke formidles med hinanden, men står i et kontradiktorisk forhold. Det synes at være en almen risiko, at mentalitetshistorien igen ender i »åndernes rige«, og at vi dermed i stedet for en udvidelse af historievidenskabens genstandsområde og erkendelsesmuligheder får indskrænkning og regres.

Det ville være at gøre uret imod Christian Tortzen, hvis man overså, at *Søfolk og skibe* med sin intention om at skrive historie set fra neden forsøger at introducere et usædvanligt strukturings- og fremstillingsprincip, og dermed udfordrer den traditionelle besættelseshistorie. Og det ville også være forkert at overse at det sker med et engagement der som altid, når en historiker afslører at (være sig bevidst om at) have sig selv med i den historie, han fortæller, får nogle kritikere til at hæve pegefingern. Værkets store fortjeneste ligger i fremlæggelsen af et uhyre omfattende empirisk materiale om snart sagt alle sider af handelsflådens forhold under 2. Verdenskrig, og i at udgangspunktet tages i virkeligheden, set fra dok, dæk og dørk. Således rummer *Søfolk og skibe* også et udmærket konkret baggrundsmateriale for en diskussion af forholdet mellem mentalitet og dennes socialhistoriske, materielle betingelser. Henning Poulsen forsøger statistisk at gendrive Tortzens påstand, at de mange søfolk var en dårligt stillet gruppe af den danske arbejderklasse. Det sidste ord i den strid er næppe sagt. Ubestrideligt er den ihvertfald, at søfolkene *følte sig* som »samfundets stedbørn«. Men hvorfor?

Therkel Stræde